

Roman Lusawa

Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie, Oddział Poświętne w Płońsku

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO A NARODOWY PLAN ROZWOJU 2007-2013

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF MAZOWIECKIE PROVINCE AND THE NATIONAL DEVELOPMENT PLAN 2007-2013

Słowa kluczowe: rozwój zrównoważony, rozwój regionalny, rolnictwo, obszary wiejskie, Narodowy Plan Rozwoju

Key words: sustainable development, regional development, agriculture, rural areas, National Development Plan

Synopsis. Przedstawiono główne problemy województwa mazowieckiego w zakresie realizacji idei zrównoważonego rozwoju oraz wskazano szanse na przezwyciężenie tych problemów, jakie daje przyjęty przez rząd Narodowy Plan Rozwoju na lata 2007-2013. Szczególny nacisk położono na sytuację obszarów wiejskich mających kluczowe znaczenie dla realizacji omawianej koncepcji.

Wprowadzenie

Zrównoważony rozwój jest przede wszystkim problemem ekonomicznym i społecznym, a dopiero później wyzwaniem dla socjologów. Polega na poszukiwaniu właściwych proporcji między bogactwem i biedą, przy spełnieniu postulatu, by nadmiernie nie niszczyć przy tym środowiska naturalnego. Uważa się, że ochrona zasobów przyrody nie może być zagwarantowana bez rozwiązania pierwszej kwestii. Zwrot „nie może” oznacza w tym przypadku zarówno nieskuteczność działań w zakresie ekologii w sytuacji braku akceptacji społecznej z powodów ekonomicznych, jak i moralny zakaz ich podejmowania, gdyby wiązały się pogorszeniem (nawet subiektywnym) warunków życia narodów lub grup społecznych. Taki sposób spojrzenia na zagadnienie uzasadniają sformułowania raportu Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju ONZ przedstawionego na 42. sesji Zgromadzenia Ogólnego i opublikowanego 4 sierpnia 1987 r., zapisy Agendy 21, stanowiącej dorobek konferencji zwołanej przez ONZ w 1992 roku w Rio de Janeiro oraz ogólny ton dyskusji na temat globalizacji. Pierwszy z wymienionych dokumentów zatytułowany „Nasza wspólna przyszłość” („Our common future”), będący dorobkiem zespołu pracującego pod przewodnictwem ówczesnej premier Norwegii Gro Harlem Brundtland, głosi, że zrównoważony rozwój polega na tym, by potrzeby ludzi żyjących dziś były zaspokajane tak, by i przyszłe pokolenia mogły zaspokoić własne¹ [WCED 1987]. Sposób interpretacji tego pojęcia narzuca zapis otwierający rozdział 2.: „zaspokojenie potrzeb i aspiracji ludzkich jest głównym zadaniem rozwoju”². Myśl tę rozwinięto w przyjętej przez 178 państw Agendzie 21 będącej programem działań na obecną stulecie. W preambule czytamy: „Ludzkość stoi w rozstrzygającym punkcie swojej historii. Doświadczamy rosnących różnic między narodami i wewnątrz narodów, coraz większej biedy, coraz więcej chorób i analfabetyzmu oraz narastanie szkód w ekosystemach, od których zależy nasz dobrobyt. Przez połączenie zainteresowania środowiskiem i rozwojem oraz ich silniejsze uwzględnienie, może się nam jednak udać zaspokoić podstawowe potrzeby, podnieść standard życia wszystkich ludzi, zwiększyć ochronę i poprawić zagospodarowanie ekosystemów i przez to

¹ W oryginale zapisano: „Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.”

² Rozdział 2 (Towards sustainable development) punkt 1. Koncepcja trwałego rozwoju (The concept of sustainable development) podpunkt 4.

zagwarantować bezpieczną i pomyślną przyszłość”³. Pierwszeństwo problemów ekonomicznych i społecznych przed środowiskowymi jeszcze wyraźniej podkreślono w rozdziale 3 zatytułowanym: „Zwalczanie biedy, trwale zabezpieczenie podstaw egzystencji biednych grup społecznych”. W akapicie 3.2 zapisano: „polityka ekologiczna ukierunkowana w pierwszym rządzie na ochronę zasobów, musi w należyty sposób uwzględnić ludzi, którzy wykorzystują te zasoby w celu zabezpieczenia swojej egzystencji. W przeciwnym razie taka polityka będzie miała negatywne skutki zarówno dla rozwiązywania problemu biedy, jak i ochrony środowiska”.

Do wyżej wymienionych dokumentów nawiązują sformułowania ogłoszonej w roku 1996 Deklaracji Brukselskiej Klubu Rzymskiego: „Obecnie bardziej niż kiedykolwiek dotąd czujemy konieczność zwrócenia uwagi na nowe globalne dysproporcje spowodowane różnicami w tempie wzrostu gospodarczego i liczby ludności, a także wyniszczające działania globalizacji w sensie bezwzględnej konkurencji, prowadzącej do bezrobocia w jednych krajach i marnej opłaty pracy w innych, co prowadzi do biedy i poszerzania się emigracji.” [Chołaj 2004]. Jeszcze wyraźniej zadania precyzuje opublikowany w roku 1999 raport UNESCO pt.: „Przyszłość świata”, którego autorem był Federico Mayor. Wskazano w nim cztery główne wyzwania stojące przed społeczeństwem światowym:

- utrzymanie pokoju,
- powstrzymanie polaryzacji społecznej,
- zapewnienie trwałego rozwoju i rozsądne gospodarowanie środowiskiem,
- stworzenie wizji przyszłego świata.

Wizji świata odpowiadającej wyzwaniom bieżącego stulecia poszukiwano usilnie na przełomie wieków w dyskusji wokół problemu globalizacji. Większość dyskutantów zwróciła uwagę na znaczenie różnic w poziomie bogactwa pomiędzy poszczególnymi częściami świata, państwami i grupami społecznymi, ponieważ pogłębianie się zjawiska określanego mianem polaryzacji (koncentracji) społecznej [Wohlmeyer 1999]⁴ prowadzi do powstawania politycznych napięć. Również w zakresie ekologii nie da się nic uczynić, jeżeli problemy gospodarcze, społeczne i środowiskowe nie będą rozwiązywane łącznie i to z naciskiem na te pierwsze.

Zróżnicowanie rozwoju gospodarczego w województwie mazowieckim

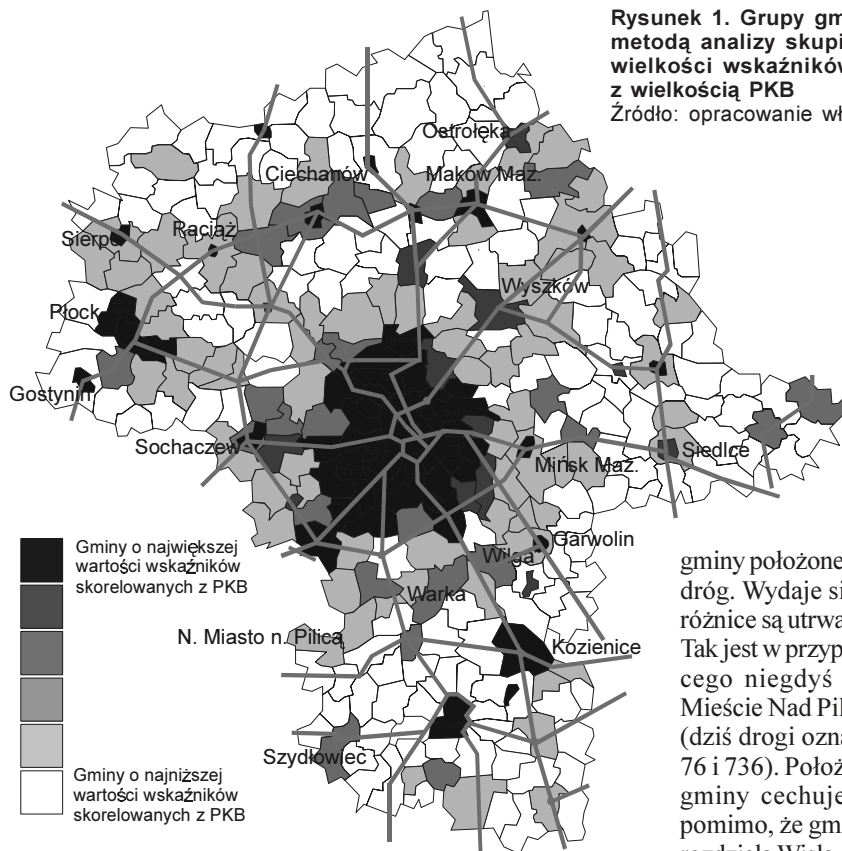
Punktem wyjścia do dyskusji na temat zrównoważonego rozwoju musi być zatem przestrzenny rozkład bogactwa. Miarą umożliwiającą ocenę przestrzennego zróżnicowania rozwoju gospodarczego jest Produkt Krajowy Brutto w przeliczeniu na głowę mieszkańca. Im jest on większy tym, jak się powszechnie przyjmuje, bogatszy jest obszar, na którym go zmierzono. Jednak ta miara w przypadku badań na poziomie województw, nie może być użyta, gdyż służby statystyczne nie ustalają wielkości PKB ani dla powiatów, ani dla gmin. Efektywnym sposobem przewyżczenia tej przeszkody jest wykorzystanie mierników skorelowanych z wielkością PKB.

Na rysunku 1 przedstawiono rozkład jednego z takich wskaźników⁵. Analiza kartogramu pozwala stwierdzić, że działalność gospodarcza na Mazowszu skupia się w Warszawie, większych miastach, które stanowią centra lokalnego rozwoju. Jednak widoczny wpływ na swoje otoczenie mają jedynie stolica i Płock. Wokół nich tworzą się opaski gmin cechujących się wyższym poziomem rozwoju gospodarczego, wyższą gęstością zaludnienia, lepszym rozwojem infrastruktury technicznej i społecznej. Tu napływa ludność z innych części regionu i kraju. Lepiej rozwinięte są również

³ Agenda 21, preambuła, akapit 1.1. Tekst w tłumaczeniu na język niemiecki uzyskano ze strony internetowej „Lexicon der Nachhaltigkeit” [http://www.nachhaltigkeit.info/artikel /agenda_21_-_dokumente_985.htm].

⁴ Polaryzacja społeczna jest to proces ekonomicznego rozwarstwiania się społeczeństwa, wyodrębniania się stosunkowo nielicznej, ale za to nadzwyczaj bogatej grupy obywateli, przy równoczesnym wroście obszarów ubóstwa i zaniku warstwy średniej.

⁵ Zagadnienie wyznaczenia miar umożliwiających ocenę zróżnicowania PKB przekracza ramy niniejszej publikacji, dlatego omówione zostaną w odrębnym artykule. Dla wyjaśnienia problemów, którym poświęcone jest niniejsze opracowanie niezbędna jest informacja, że wskaźniki wyznaczone dla poszczególnych gmin poddano unitaryzacji zerowanej, w związku z czym przyjmują one wartości z przedziału <0,1>. Gminy oznaczone na rysunku 1 kolorem czarnym charakteryzuje wartość wskaźnika większa niż 0,2.

Rysunek 1. Grupy gmin wyodrębnione metodą analizy skupień na podstawie wielkości wskaźników skorelowanych z wielkością PKB

Źródło: opracowanie własne.

gminy położone wzdłuż głównych dróg. Wydaje się, że dostrzeżone różnice są utrwalone historycznie. Tak jest w przypadku szlaku łączącego niegdyś most w Nowym Mieście Nad Pilicą z Garwolinem (dziś drogi oznaczone numerami 76 i 736). Położone wzdłuż niego gminy cechuje wyższy rozwój pomimo, że gminy Warka i Wilga rozdziela Wisła. W przeszłości nieopodal miejscowości Tarnów (ok.

10 km na południe od Wilgi) funkcjonowała przeprawa promowa. Można także wykazać występowanie pozytywnych oddziaływań ośrodków leżących poza granicami województwa. Wydaje się, że widoczne zagęszczenie jednostek lepiej rozwiniętych gospodarczo w pasie pomiędzy Sochaczewem i Grójcem jest wynikiem oddziaływań pomiędzy Warszawą i Łodzią. Wykazane różnice zamożności gmin położonych poza zaznaczonymi kolorem czarnym obszarami są jednak niewielkie i można mówić o podziale województwa na dwie części – rozwinięte centrum i otaczające, je wyraźnie opóźnione w rozwoju obszary o charakterze wiejskim.

Charakterystyczne cechy rozwoju województwa mazowieckiego

Województwo mazowieckie, jak się wydaje, realizuje scenariusz rozwoju opisany w teorii rdzenia i peryferii Friedmana [1972]. W modelu tym rdzeń (obszar przyspieszonego rozwoju) dominuje nad peryferiami w sposób charakterystyczny dla systemu kolonialnego. Posługując się systematyką opartą na typologii Hollanda i Clouta [Szmyt 1999] możemy wyróżnić na Mazowszu „nadrozwinętą” Warszawę, w której żyje relatywnie duża część ludności i gdzie skupia się życie gospodarcze. Proces „nadrozwoju” powoduje jednak także wymierne efekty ujemne w postaci przeludnienia, niewydolności infrastruktury technicznej i społecznej oraz zagrożeń w sferze ekologicznej i społecznej. Wokół miasta kształtuje się obszar „neutralny”, który tworzą gminy charakteryzujące się wysokim poziomem zatrudnienia i dochodów, ale nie dotknięte jeszcze zjawiskami negatywnymi. Reszta regionu odpowiada opisowi obszarów peryferyjnych, których nie objęły przekształcenia industrialne. Gospodarka obszarów peryferyjnych ma charakter trwale rolniczy z przewagą drobnych gospodarstw rolnych, często nie posiadających zdolności rozwojowych. Charakterystyczną cechą jest niska gęstość zaludnienia. Odpływowi ludności poszukującej zatrudnienia

nia towarzyszy niekiedy zjawisko powrotu osób zwalnianych z pracy w bardziej uprzemysłowionych ośrodkach, czemu towarzyszy wzrost bezrobocia wtórnego. Konsekwencje tego podziału ujawniające się w sferze społecznej i ekologicznej przedstawiono w odrębnych opracowaniach [Lusawa 2004, 2005, 2005a, 2006].

Taki model rozwoju władze polityczne Mazowsza uznały za właściwy, zatwierdziły w dokumencie strategicznym i postanowiły go wzmacniać pod hasłem „Warszawa ku Europie, Mazowsze z Warszawą”⁶. Lektura dokumentu wskazuje, że jego twórcy byli pod wpływem doktryny ekonomii podaży i teorii efektu rozprysku (spread effect)⁷, która zakłada rozprzestrzenianie się potencjału wzrostu od terenów bardziej ku mniej rozwiniętym. O efekcie wiru (backwash effect) w strategii wspomniano niewiele, mimo, że Myrdal – twórca tego pojęcia podkreślał, że efekt wiru przewyższa efekt rozprysku [Myrdal 1972]. W tej sytuacji w kolejnych latach spodziewać się należy pogorszenia sytuacji regionu pod względem:

- sytuacji ludnościowej (depopulacja regionu równoważona przez napływ ludzi z zewnątrz, w tym zza granicy, tak długo, jak długo emigracja zarobkowa do innych krajów UE na to pozwoli, starzenie się społeczeństwa, kryzys rodziny),
- tempa rozwoju aglomeracji warszawskiej, które będzie hamowane w skutek przeludnienia, chaotycznej zabudowy i trudności komunikacyjnych w pierścieniu okalającym miasto,
- stosunków społecznych kształtowanych pod wpływem zachwianych struktur społecznych (nierównowaga płci, nierównowaga grup wiekowych, słabość instytucji rodziny, mieszania się kultur itp.),
- stabilności politycznej zachwianej wskutek rosnących różnic zamożności i warunków życia obywateli (NPR ust. 77), osłabienia spójności regionu w skutek osłabienia tradycyjnych więzi międzyludzkich i zmian kulturowych, co stanowić będzie pożywkę dla populistów,
- ekologii (problemy inne na terenach nasilonego napływu ludności tam, gdzie postępuje proces depopulacji, odmienne na obszarach intensywnego rolnictwa i tych, na których ogranicza ono swoją działalność).

Instrumenty rozwoju zapisane w NPR i ich wpływ na obszary wiejskie

Sytuację poprawić może skierowanie na obszary peryferyjne strumienia pieniędzy z funduszy strukturalnych. Środki te powinny posłużyć trwałemu zmniejszeniu różnic poziomu bogactwa poszczególnych części regionu. Działanie takie jest zgodne z założeniami unijnej polityki społecznej, unijnej polityki spójności i wspólnotowej polityki rolnej. Jednak dokument strategiczny przyjęty przez rząd traktuje obszary peryferyjne nie dość uważnie. Zagadnienie rozwoju obszarów wiejskich ograniczono jedynie do problemów rolnictwa (ust. 71 i 73) i infrastruktury technicznej wsi (ust. 72). We fragmencie dotyczącym ochrony środowiska zwrócono uwagę jedynie na negatywny wpływ rolnictwa na środowisko pomijając oczywisty fakt, że utrzymuje ono stan równowagi ekologicznej. Ekosystemy występujące pierwotnie na naszych terenach przez setki lat działalności ludzkiej zostały zmienione do tego stopnia, że bez ingerencji rolnictwa nie są w stanie przetrwać. Proces przywracania równowagi pierwotnej siłami natury musiałby trwać równie długo.

Wśród najważniejszych wyzwań polskiej gospodarki terenów wiejskich bezpośrednio dotyczą: „rewitalizacja mniejszych miast i przyspieszenie procesu urbanizacji w połączeniu z polityką ukierunkowaną na rozbudowę zasobów mieszkaniowych” (ust. 86 p. j) oraz „realokacja zasobów pracy z rolnictwa do innych działów gospodarki, promocja alternatywnych form działalności gospodarczej w oparciu o rolnictwo (agroturystyka) oraz stopniowe podnoszenie wydajności samego rolnictwa” (ust. 86 p. k). Zestawienie cytowanych zapisów obok siebie stwarza wrażenie, że intencją autorów było przyspieszenie procesu migracji wewnętrznych. Świadczą o tym

⁶ W maju 2006 Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwalił nowy dokument pod tytułem „Strategia województwa mazowieckiego na lata 2007-2013 aktualizacja. Przyjęte w nim rozwiązania wymagają przełożenia na konkretne propozycje działań i dopiero wtedy będzie mógł on zostać poddany ocenie z punktu widzenia potrzeb obszarów wiejskich. Ze względu na to, że w roku tym odbywały się wybory do organów samorządowych, głęboka dyskusja nad dokumentem nie była możliwa.

⁷ W strategii województwa mazowieckiego użyto terminu „wymywanie czynników rozwojowych”.

również zapisy ust. 115 zakładające prowadzenie efektywnej polityki migracyjnej celem uzyskania równowagi na rynku pracy, ust. 135, o rozwoju zasobu dostępnych mieszkań na wynajem i pobudzaniu migracji mieszkaniowej. Nie uwzględniono jednak faktu, że koniunktura w małych miastach jest zależna od sytuacji ekonomicznej wsi, ponieważ to ludność wiejska tworzy popyt na wszelkiego rodzaju towary i usługi oferowane w miastach tej wielkości. Zatem wszelkie działania zmierzające do ożywienia małych miast będą mało skuteczne tak długo, jak długo ludność okalających je wsi nie będzie tworzyła odpowiednio dużego popytu. Zapisy wydają się być zatem korzystne dla rozwijających się większych ośrodków.

W Narodowym Planie Rozwoju pozbawiono wsi wielu możliwości pozyskiwania pieniędzy ze źródeł pozarolniczych. Przykładem może tu być zapis ustępu 112 dotyczącego usprawniania infrastruktury energetycznej i zwiększania bezpieczeństwa energetycznego między innymi przez: „*wspieranie rozwoju rozproszonych i lokalnych rynków paliw i energii dzięki budowie rozproszonych źródeł skojarzonej produkcji energii elektrycznej w oparciu o spalanie gazu ziemnego...*”. Wydaje się to mało spójne z realizowaną w UE polityką energetyczną. Większość państw UE ten sam cel realizuje w oparciu o rodzime zasoby biomasy pochodzącej z produkcji rolniczej i leśnej. Ten zapis również sprzyja przepływowi środków finansowych na tereny okalające Warszawę. Tu, ze względu na rozbudowaną rozdzielczą sieć gazową należy spodziewać się większej liczby inwestycji tego rodzaju⁸.

Postulat realokacji zasobów pracy, z rolnictwa do innych, bardziej produktywnych działów gospodarki (ust. 86 p. k) bez zagwarantowania źródeł wzrostu zamożności ludności wiejskiej⁹ oznacza, że rząd zdecydował, iż pożądaną drogą rozwoju jest wzmocnienie procesów migracyjnych.

Podsumowanie i wnioski

Zapisane w projekcie Narodowego Planu Rozwoju działania, być może zasadne z punktu widzenia całości kraju, najprawdopodobniej pogłębią stan nierównowagi rozwoju największego i najważniejszego regionu kraju. Stanie się tak w wyniku zwiększonej migracji ludności w kierunku Warszawy, która w dłuższym okresie czasu spowoduje:

- przeludnienie i pogłębienie trudności komunikacyjnych w mieście i jego najbliższym otoczeniu,
- pustoszenie i ekonomiczną degradację terenów peryferyjnych,
- pogłębienie niekorzystnych procesów demograficznych (zmniejszanie liczby ludności, starzenie się populacji, kryzys rodziny, problemy z opieką nad starymi i chorymi),
- obniżenie poziomu bezpieczeństwa na terenach wzrostu liczby mieszkańców,
- ograniczanie produkcji rolniczej ze znacznych obszarów regionu¹⁰,
- pogłębienie się problemów ekologicznych zarówno na terenie aglomeracji warszawskiej, jak i na obszarach peryferyjnych,
- obniżenie spójności społeczeństwa.

Oczywiście nie można powiedzieć, że dokument nie stwarza szans rozwoju obszarom peryferyjnym. Stawia im jednak bardzo wysokie wymagania, gdy chodzi o dostęp do funduszy na rozwój. Mieszkańcy tych terenów będą musieli konkurować o środki z mieszkańcami dużych ośrodków miejskich na tych samych warunkach, a trzeba pamiętać, że ze względu na wspierany proces „przemieszczania czynników prorozwojowych” (kapitał i praca) znajdują się w znacznie gorszej sytuacji od obszarów zurbanizowanych.

⁸ Będzie to wynikiem polityki Mazowieckiej Spółki Gazowniczej, która zainteresowana jest sprzedażą gazu, a nie budową linii gazowych. Nowe linie budowane są wyłącznie przy dużym nakładzie finansowym ze strony odbiorców.

⁹ Realizacja zapisów ust. 123 dotyczących modernizacji gospodarstw rolnych i wspierania postępu biologicznego doprowadzić może do utrzymania ziemi w uprawie, ale nie zwiększy dochodów ludności wiejskiej. Wzrost wydajności pracy oznacza bowiem zwiększenie bezrobocia przy jednoczesnym spadku cen produktów rolnych (w Europie mamy do czynienia z sytuacją, gdy rolnictwo produkuje więcej niż społeczeństwo może skonsumentować). Dodatkowo sytuacje pogarszają zobowiązania przyjęte w ramach WTO zobowiązujące UE do otwarcia rynku dla tanich produktów rolnych pochodzących z innych części świata.

¹⁰ Przez „ograniczanie działalności rolniczej” autor rozumie proces wyłączenia z uprawy gruntów, co prowadzi do zaburzeń ekologicznych na terenach wiejskich. Zagadnienie to ze względu na objętość opracowania nie zostało w nim omówione.

Literatura

- Cholaj H.** 2004: *Ekonomia polityczna globalizacji*. Fundacja Innowacja i Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, Warszawa.
- Friedman J.** 1972: *A General Theory of Polarized Development*. [W:] (red.) N. Hansen. *GrowthCentres in Regional Economic Development*, New York, London.
- Lusawa R.** 2004: Wpływ procesów migracyjnych na warunki rozwoju rolnictwa województwa mazowieckiego. *Roczniki Nauk Rolniczych*, seria G – *Ekonomika Rolnictwa*, tom 91, zeszyt 1, str. 65-73. Komitet Ekonomiki Rolnictwa PAN, Wydział Ekonomiki Rolnictwa SGGW, Warszawa.
- Lusawa R.** 2005: Przyczyny procesu ograniczania produkcji rolniczej w województwie mazowieckim. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, tom VII, zeszyt 4 str. 224-228.
- Lusawa R.** 2005a: Przyczyny zróżnicowania nasilenia procesów migracyjnych w województwie mazowieckim. *Roczniki Nauk Rolniczych*, seria G – *Ekonomika Rolnictwa*, tom 92, zeszyt 1 str. 85-94. Komitet Ekonomiki Rolnictwa PAN, Wydział Ekonomiki Rolnictwa SGGW, Warszawa.
- Lusawa R.** 2006: Wpływ aglomeracji warszawskiej na rozwój obszarów wiejskich na Mazowszu. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, tom VIII, zeszyt 4, str. 214-218.
- Myrdal G.** 1972: *Economic Theory and Underdevelopment Regions*. London.
- Strategia rozwoju województwa mazowieckiego. 2001.
- Szmyt W.** 1999: Teorie rozwoju regionalnego ze szczególnym uwzględnieniem modelu rdzenia i peryferii. *Ekonomia* 6 Acta Universitatis Wratislaviensis No 2176.
- Wohlmeyer H.** 1999: *Überwindung der Zeittrends durch Christliches Handeln*. Der Förderungsdienst nr 4.
- World Commission on Environment and Development (WCED). 1987: *Our Common Future*. Oxford University Press, Oxford, s. 43.
- Wstępny projekt Narodowego Planu Rozwoju. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów 11 stycznia 2005 r.

Summary

The study presents the main problems of mazowieckie province in terms of implementing the idea of sustainable development. Moreover, it shows chances of overcoming these problems, which can be found in the National Development Plan for the years 2007-2013, passed by the government. Special emphasis was put on the situation of rural areas, which are of key importance for the implementation of the discussed idea.

Adres do korespondencji:

dr inż. Roman Lusawa
Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie
Oddział Poświętne w Płońsku
ul. Sienkiewicza 11
09-100 Płońsk
tel. (0 23) 663 07 33
e-mail: rozwoj.plonsk@modr.mazowsze.pl